

УДК 930.1(477) «1941–1944»

Д. В. Нефьодов

**РУХ ОПОРУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 90-х рр. XX ст.**

Проголошення незалежності України, загальновідомі державотворчі процеси початку 90-х рр. та здобуття повного суверенітету вітчизняною історичною наукою дали змогу зовсім під іншим кутом зору підійти до розгляду питань руху Опору, який нарешті почав розглядатися в загальноєвропейському та світовому контексті [1, с. 110]. У науковий обіг було введено саму дефініцію «рух Опору», до якого вперше включено не лише боротьбу радянських антифашистів у складі партизанських загонів і підпільних груп, але й діяльність національного підпілля, похідних груп ОУН, загонів УПА.

Втім, лише одні зовнішні чинники та стратегічно важливі події у політичному житті країни не змогли відразу ж «самі по собі» докорінно змінити всю історіографічну ситуацію у досліджуваній царині. Як слушно зазначає відомий історіограф Я. Калакура, даний процес мав дуже суперечливий характер і прогресивні зрушення у середовищі істориків нової генерації наштовхувалися на рішучий спротив. Однак зміни у керівництві Інституту історії АН, повернення йому назви і статусу Інституту історії України, заклали основи для його подальшого перетворення в головну інституцію вітчизняної історичної науки [2, с. 398–399]. Головні теоретико-методологічні зміни у трактуванні проблемних питань руху Опору та початок створення цілковито нової концепції історії України воєнної доби пов'язані з ім'ям колишнього завідуючого відділом історії України періоду Другої світової війни М. Ковалем. На сторінках чотирьох монографій [3–6], дослідником здійснено ґрунтовний аналіз та визначені основні «білі плями» та замовчувані питання історії руху Опору. На переконання історика, підпільно-партизанський рух насправді значно відрізнявся від того, що було зображено «на папері» радянськими істориками, реалії боротьби були набагато складнішими, заплутанішими і драматичнішими [5, с. 256].

Дослідник детально проаналізував основні хиби під час організації руху Опору, до яких відніс репресії знавців «малої війни» у 30-х рр., поспішність, формалізм у доборі кадрів, закладанні матеріально-технічної бази, створенні конспіративних квартир для підпільників. Дослідивши величезну кількість матеріалів центральних архівів, М. Коваль поставив зовсім нове для вітчизняної історіографії питання: хто був рушійною силою партизанського руху в перший період війни? Відмітивши той факт, що поразки Червоної армії на самому початку війни не призвели до цілковитого знищення радянських збройних сил,

вчений розглядає розгромлені та відступаючі радянські війська, а також червоноармійців-оточенців вкрай важливим, хоча й не єдиним джерелом для створення перших партизанських загонів. У контексті цієї думки автор звернув увагу на той факт, що до середини 1942 р. визначилася політична позиція основної маси українського населення, створилася сприятлива обстановка для посилення антифашистської боротьби та залучення до неї нових сил. До того ж, як зазначив М. Коваль, «стрімко вичерпувався й так невеликий «кредит довір'я» до окупантів, розтанули сподівання наївних людей на зміни до кращого» [5, с. 262].

Науковцем зосереджена увага на тому, що завдяки цим факторам, а також посиленням заходів партії та відповідних органів влади, вже в середині 1942 р. відбулось відродження підпільно-партизанського руху, його розширення та навіть посилення, так званий «вирішальний злам». В цілому, науковець високо оцінив радянських рух Опору, у тому числі і в південних областях республіки, зазначив, що дії його учасників об'єктивно сприяли операціям Червоної армії та явили собою фактично «регулярний другий фронт» [5, с. 270].

Наукова цінність доробку М. Ковалю також у тому, що історик одним з перших у вітчизняній науці зробив спробу переосмислити діяльність Організації українських націоналістів. У середовищі сил українського націоналізму науковець виділив широку верству рядових борців за незалежність України, які вели двофронтову боротьбу та керівників обох фракцій ОУН, яких по суті звинуватив у недалекоглядності та фактично співпраці з окупантами. Також дослідник зробив спробу подати матеріал, що висвітлює історію похідних груп ОУН, зазначаючи, що учасники «походу на Схід» прагнули поширити свій вплив на населення у тому числі Південної України, пробудити його національну свідомість [6, с. 36]. Посилаючись на численні документи німецьких окупаційних органів, науковець відмітив певну ефективність похідних груп, той факт, що їх учасникам вдалося дістатися, закріпитися й розгорнути діяльність на території південних та східних областей, а також у Криму. Як стверджує вчений, створені ними підпільні осередки, хоча й не вели збройної боротьби, обмежуючись в основному пропагандистською та організаційною роботою, завдали «певного клопоту» органам окупаційної адміністрації [5, с. 149].

Отже, науковий доробок М. Ковалю є багато у чому визначальним для вітчизняної історіографії як Другої світової війни загалом, так і руху Опору зокрема; науковцю вдалося закласти фундамент для більш об'єктивного трактування радянського руху Опору та закликати колег і широку громадськість до перегляду вкрай заполітизованої та міфологізованої концепції боротьби Організації українських націоналістів, діяльності похідних груп. Незважаючи на відсутність аналізу руху Опору окремо на території Півдня України, дослідження М. Ковалю мають важливе історіософське значення для подальшого розвитку історіографії руху Опору, у тому числі у Південній Україні.

Як певний історіографічний бум та справжній прорив трактують посилений інтерес до історії ОУН-УПА з боку наукової громади сучасні історіографи [1, с. 111]. Загалом проблематика національного руху Опору в роки Другої світової війни доволі стрімко стала однією з найактуальніших у вітчизняній історичній науці. Розгорнувшись на сторінках газетної публіцистики, перших монографій та різнорівневих конференціях, фактично відразу вийшла за рамки безпосередньо наукової площини. Знаковою в цьому плані є дискусія між професорами А. Білинським [7] та В. Косиком [8] на сторінках «Голосу України». Дослідник А. Білинський звинуватив ОУН у широкому використанні популістських лозунгів, тоталітаризмі та політичному дилетантизмі, В. Косик навпаки високо оцінив діяльність національного підпілля, у тому числі членів похідних груп, відзначивши цілеспрямованість та «істинний ідеалізм» їх учасників, закликав до визнання ОУН-УПА воюючою стороною у визвольній війні українського народу часів Другої світової війни [8, с. 6].

У публікації М. Бара та А. Заленського [9] програма ОУН трактується як така, що не становила перелому в розвитку української політичної думки, а була особливою компіляцією споріднених націоналістичних програм, яка у певній мірі брала до уваги українську дійсність. Порушуючи питання діяльності похідних груп, серед їх основних завдань автори виділили в першу чергу пропаганду, вплив на місцеве населення південних та східних областей, зокрема необхідність «розбудити його національну свідомість» та підготувати до національного повстання. Однак на переконання науковців, національно-визвольний рух під проводом ОУН у добу радянсько-німецької війни став війною «втрачених надій».

Відомий дослідник руху Опору В. Кучер у своєму науковому доробку [10–12] проаналізував трансформацію поглядів учасників національного підпілля в ході війни, наголосив на важливості переходу ОУН на демократичну платформу, П. Брицький вказав на необхідність визнання членів обох ОУН учасниками Другої світової війни [13, с. 108–109]. І. Білас навів дані про осередки ОУН, які були виявлені радянськими спецслужбами після звільнення території України, вказавши на наявність на Миколаївщині трьох осередків з 26 учасниками та значно більшу їх кількість на території Запоріжжя – 30 осередків із 187 членами національного підпілля [14, с. 367].

Отже, аналіз перших публікацій свідчить про невпинно зростаючий інтерес до історії національної течії руху Опору. Не дивлячись на наявність різних точок зору з ключових питань тематики ОУН-УПА, автори праць прийшли до висновків про необхідність більш глибокого та багатостороннього дослідження всіх аспектів проблеми.

Величезну подальшу роботу у цьому напрямі провів відомий вітчизняний історик та архівознавець А. Кентій. Головною заслугою вченого є комплексне дослідження історії національно-визвольної

боротьби, великого значення в його працях [15–17] надано аналізу діяльності похідних груп ОУН. Автор зазначив, що учасники похідних груп обох проводів ОУН провели певну агітаційно-пропагандистську роботу на східних та південних землях, намагаючись долучити місцеве населення до боротьби за українську державність, назвав членів ОУН «своєрідною політичною армією». В той же час науковець піддав їх різкій критиці за те, що вони виявилися не в змозі дати конкретні відповіді на важливі політичні та соціально-економічні запитання місцевого населення Півдня та Сходу. Свою позицію А. Кентій аргументував тезою, згідно з якою члени похідних груп дуже швидко виявили свою недостатню фахову підготовку та навпаки високий політичний рівень населення УРСР. Наслідком цього, як зазначив історик, стала повна відмова вести роз'яснювально-пропагандистську роботу.

Дослідник детально проаналізував ряд інших причин, які, на його думку, призвели до часткових невдач похідних груп, акцентуючи увагу на тому, що учасники «походу на Схід» у короткий час не змогли подолати комуністичну ідеологію, знайти «спільну мову» з місцевою молоддю, яка була найважливішим носієм останньої та, що найголовніше, не змогли виправдати в очах місцевого населення свою співпрацю з окупантами. Як підсумовує вчений, учасники похідних груп все ж досягли певних результатів: діставшись Криму у жовтні 1941 р., створили у Сімферополі «Український національний комітет». Втім А. Кентій послідовно підтримує позицію відносно того, що усі осередки ОУН на Півдні виявилися у переважній більшості нетривкими в організаційному відношенні і недостатньо зцементованими ідейно. Як наслідок, частина з них була викрита німцями, а у 1943–1944 рр. розконспірована і ліквідована НКВС–НКДБ.

Переосмисленню історії руху Опору в зазначений період слугувало проведення різнорівневих тематичних конференцій, симпозіумів, «круглих столів» тощо. Ряд конференцій присвячено безпосередньо історії ОУН–УПА [18; 19]. Значна кількість заходів на державному та регіональному рівнях присвячена річницям Перемоги та іншим знаменним датам минулої війни. У 1993 р. в Одесі відкрився науковий симпозіум істориків «Південь України у період Другої світової війни», присвячений 50-річчю Перемоги. Обґрунтуванню необхідності відмови від кон'юнктурного та суб'єктивного підходів до оцінок у тому числі радянського руху Опору у Південному регіоні присвячено доповідь професора М. Раковського. Один з учасників симпозіуму професор А. Бачинський зупинився на основних проблемах визвольного руху періоду війни та запропонував змінити назву секції підпільно-партизанського національно-визвольного руху на секцію антифашистського руху Опору, що, на його думку, допоможе більш точно відбити всі аспекти боротьби на окупованій території регіону. Історик В. Головань тезисно висвітлив особливості та актуальні

проблеми вивчення підпільно-партизанського руху на території Півдня України.

У 1994 р. у Києві відбулась міжнародна наукова конференція «Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність» [20], присвячена 50-річчю визволення України від німецько-фашистських окупантів. Неоднозначними дискусіями гострополемічного характеру супроводжувалась фактично кожна доповідь, присвячена питанням національного або радянського руху Опору. Ю. Шиловцев зосередив увагу на співпраці ОУН з нацистами, В. Клоков вказав на недопустимість порівняння діяльності радянських партизанів та учасників національного підпілля. Також у критичному руслі оцінили роль ОУН-УПА в русі Опору О. Войцеховський, Ю. Короткін, М. Полудня, А. Чайковський. З діаметрально протилежних позицій подали боротьбу ОУН-УПА В. Коваль, В. Кучер, Р. Мотузко, В. Сергійчук та ін. На жаль, питання, пов'язані з історією Південної похідної групи ОУН та особливостями радянського підпільно-партизанського руху на Півдні України не стали предметами окремих доповідей та дискусій. Деякі учасники конференції лише побіжно торкнулися південноукраїнських сюжетів.

Частково досліджувана проблема підіймалася і на наступних міжнародних конференціях, «круглих столах», присвячених 55-річчю Перемоги та визволенню України. Проте набагато більше уваги дослідженню нових сторінок історії руху Опору у Південній Україні приділено в 90-х рр. на регіональних та обласних конференціях, а також на сторінках публікацій у місцевих виданнях. Відомий на сьогоднішній день журналіст В. Кіпіані одним з перших підняв питання діяльності на Миколаївщині національного підпілля, Південної похідної групи ОУН [21]. У цей же напрям спрямували свої дослідження С. Біличенко [22; 23], В. Друмов та Ю. Зайцев [24–26]. Детально опрацювавши велику кількість матеріалів обласного архіву СБУ, згадані вище науковці розкрили раніше невідомі факти з історії боротьби представників національної течії руху Опору. За оцінкою С. Біличенка, ОУН на Миколаївщині являла собою величезну, розвинуту організацію, яка охоплювала понад 170 членів. Досліджуючи діяльність на Півдні похідних груп, науковці відзначили дії не лише учасників ОУН(б), але й дії мельниківців, а саме Південної похідної групи ОУН(м) на чолі з Б. Сірецьким. Історики стверджують, що основними завданнями членів похідних груп було максимальне проникнення в адміністративні органи Півдня України і впровадження в життя за їх допомогою національно-державницьких засад ОУН [26, с. 192].

Особливу увагу вчені звернули на агітаційно-пропагандистську роботу, диверсії, ліквідацію німецьких агентів. Зазначені дослідники наполягають на тому, що біля 90% учасників національного підпілля були вихідцями з місцевого населення, наводять приклади існування в багатьох селах регіону молодіжних організацій. Втім, даним авторам властива деяка тенденційність та некритичність при обробці

першоджерел. Так В. Друмов та Ю. Зайцев, висвітлюючи діяльність похідних груп ОУН на Півдні, стверджують, що нібито вони «знайшли тут повне порозуміння і широку підтримку в народі» [24, с. 107]. Однак це твердження дещо не відповідає дійсності, адже навіть колишні учасники «походу на Схід» вказували на неоднозначність сприйняття їх поглядів місцевим населенням Півдня та подекуди невміння членів ОУН запропонувати чітку програму боротьби. В свою чергу С. Біличенко суперечить сам собі, спочатку безапеляційно стверджуючи, що радянського підпілля на території Миколаївщини «взагалі не було», а потім вказує, що однією із сторін діяльності ОУН в області була боротьба з радянськими підпільниками [23, с. 82]. Проте не дивлячись на це, зазначені праці, засновані на щойно віднайдених архівних матеріалах, дали початок подальшим науковим пошукам.

К. Бобрович та С. Берко у невеликому нарисі [27] відтворили картину боротьби ОУН на території всього Південного регіону, науковцем В. Мороко досліджена діяльність ОУН на Запоріжжі [28]. Автор підкреслив чималий відсоток місцевого населення в національному підпіллі, намагання рядових членів радянських партизанських груп співпрацювати з учасниками ОУН, яке наштовхувалося на жорстку протидію командирів та особливо комісарів партизанських загонів, розглянув боротьбу проти ОУН радянських спецслужб.

В цей же період побачили світ перші збірники першоджерел, джерелознавчі публікації [29–31] з тематики руху Опору, особливо національного підпілля ОУН. В першу чергу слід виділити два збірники, упорядковані В. Сергійчуком [32–33] та чотирьохтомник німецьких архівних матеріалів, упорядником якого став В. Косик [34], особливо другий том, в якому міститься чимало документів про діяльність ОУН на Півдні. Перу цього ж відомого історика належать дві узагальнюючі монографії [35–36], в яких значна увага приділена історії руху Опору, особливо національному підпіллю, боротьбі ОУН в Південній Україні. Дослідник зокрема проаналізував той факт, що саме в районі Миколаєва відбулося зближення членів ОУН(б) та ОУН(м) і на відміну від інших регіонів України, на Півдні націоналісти обох течій намагалися співпрацювати для більш плідної роботи, а не перешкоджати один одному. Вчений констатував факт значної активності членів Південної похідної групи на Херсонщині, де активно проводились збори, організовані прихильниками С. Бандери під прикриттям діяльності загонів самооборони, дозволеної німцями [35, с. 221] та на території Кримського півострова, де незважаючи на надзвичайні труднощі, діяльність ОУН не припинялася.

Також високо оцінили заходи національного підпілля в Південному регіоні, зокрема діяльність членів похідної групи, Т. Гунчак [37] та В. Верига [38]. На переконання даних науковців, учасники «походу на Схід» повністю виконали своє завдання, не лише діставшись

Одеси, Миколаєва та Криму, але й активно розпочавши боротьбу, створивши підпільні осередки та залучивши до ОУН значну кількість представників місцевого населення [37, с. 237]. В. Верига погоджується з Т. Гунчаком, відзначаючи найбільш успішну діяльність саме Південної групи під проводом З. Матли, якій вдалося закріпитися в південних промислових районах і створити мережу підпільних організацій. Історик послідовно підтримує позицію відносно того, що основними завданнями членів групи було дати поштовх до організаційної праці місцевому населенню, щоб воно могло «ставити німців перед доконаними фактами організації адміністрації та культурного життя» [38, с. 70].

В той самий час у 90-і рр., попри появу значної кількості праць, в яких діяльність національно-визвольного підпілля, у тому числі похідних груп, оцінювалася виключно у позитивному ключі, зовсім протилежний, діаметральний погляд на історію ОУН також отримав широку підтримку в історіографії. Найбільшого обґрунтування даний підхід отримав у монографіях В. Поліщука [39], В. Ткачука [40], великій кількості газетної публіцистики. Зазначені автори звинувачують ОУН в узурпації влади, расовому підході («Україна для українців!»), тісній співпраці з окупантами, виконання величезної кількості завдань абверу. А. Федуняк [41] наголосив на тривалій співпраці ОУН з німецькими спецслужбами та ряді заходів, спрямованих проти своїх же українців, які не поділяли поглядів ОУН. Постійне посилення загострення діаметрально протилежних поглядів у суспільстві на проблему ОУН-УПА призвели в другій половині 90-х рр. до розуміння необхідності комплексного багатовекторного дослідження. І як наслідок, 8 травня 1997 р. за дорученням тодішнього Президента України Л. Кучми була утворена Урядова комісія з вивчення діяльності ОУН-УПА. Робоча група істориків при Урядовій комісії, сформована в Інституті історії України НАН, відразу ж розпочала активну роботу.

Що стосується історіографії радянського руху Опору, то тут необхідно відзначити зниження наукового інтересу, зменшення кількості публікацій, особливо порівнюючи з радянською добою. Втім не дивлячись на зменшення кількості, підвищилась якість праць. Науковці здійснили спробу відмежуватись від вкрай позитивістського доробку радянської історіографії, направити свої розвідки у більш критичне русло та зосередитись на «білих плямах» та замовчуваних питаннях історії радянського руху Опору. До останніх вітчизняні історики відносять значне завищення кількості учасників підпілля та партизанських загонів, існування членів багатьох підпільних обкомів переважно «на папері», значну перевагу ідеологічної та «каральної» функцій партизанських загонів над суто бойовою, військовою [42].

Найбільшу увагу привертає чи не єдине комплексне дослідження А. Чайковського [43–44]. Автор послідовно розкрив основні причини помилок при організації руху Опору, акцентуючи увагу на знищенні майже усіх знавців «малої війни» під час репресій 30-х рр. та недооцінку

вищим військовим та партійним керівництвом значення підпільно-партизанського руху вже під час самої війни. Науковець детально торкнувся й такого аспекту, як колабораціонізм, що також став однією з причин розкриття підпільних груп, а саме Миколаївського підпільного центру, підпілля Одеси, Запоріжжя. За оцінкою історика, масові провали й арешти у Сімферополі, Феодосії та інших населених пунктах Криму стали наслідком порушення правил конспірації. Гонитва за зростанням чисельності організацій, купівля зброї на вулицях у румунських солдатів, занотовування до записників справжніх прізвищ учасників, їх адрес та збирання коштів на підприємствах – все це, підкреслює А. Чайковський, носило масовий характер і призводило до тяжких втрат [44, с. 19].

Особливу увагу дослідник звернув на процес становлення партизанського руху в Криму, під час якого, на думку вченого, організатори припустилися грубих помилок, нехтуючи принципом добровільності вступу до загонів, порушуючи правила конспірації. Наслідком цього стала велика кількість дезертирів. Історик послідовно проводить думку, що «народні месники» на Кримському півострові у 1941–1942 рр. були фактично кинуті напризволяще і керівництво партизанським рухом не розуміло справжнього стану справ, радячи їм «самим себе забезпечувати». Порівнюючи значне піднесення підпільно-партизанського руху у 1943–1944 рр., в період, коли радянське керівництво «почало куди серйозніше, ніж раніше, ставитись до партизанського руху» [44, с. 34], обмеженість руху Опору в 1941–1942 рр. вчений пояснює відсутністю зброї, а не «приязним ставленням» населення до окупантів.

Д. Метелиця у невеликій брошурі [45] зробив спробу комплексного аналізу підпільно-партизанського руху на всій території республіки. В. Клоков зупинився на питаннях тактики радянських партизанів [46], підкреслюючи відмінність останньої в залежності від географічних особливостей місцевості та наголосив на врахуванні радянським керівництвом даних особливостей при формуванні підпільно-партизанських груп на території Півдня. П. Тронько навів нові приклади боротьби молоді у складі підпільних організацій та партизанських загонів у Південному регіоні. Питанням участі єврейського населення в русі Опору на території України присвячено монографію С. Єлисаветського [47], на сторінках якої наведені приклади підпільної боротьби євреїв Одеси, Миколаєва та інших міст Півдня, їх участь у партизанських загонах.

В середині 90-х рр. дещо активізувались регіональні дослідження руху Опору. Перу відомого миколаївського історика М. Шитюка належить монографія «Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини в 1941–1942 роках» [48]. Джерельна база даного дослідження підібрана за конкретно визначеним напрямком та складається лише із закритих раніше фондів обласного архіву. На їх основі автор зробив спробу дати об'єктивну картину підпільно-

партизанського руху на території області в роки війни. Ввівши до наукового обігу велику кількість нових документів, науковець дослідив діяльність на території обласного центру таких підпільних організацій як «Миколаївський підпільний центр», «Центр», «Патріоти Батьківщини», а також велику кількість організацій та груп, що діяли в Первомайську, Вознесенську, Новій Одесі, в інших містах та селах області.

Торкнувся історик і діяльності партизанських загонів, що діяли на території Баштанського, Казанківського районів та ін. Одне з центральних місць в монографії займає аналіз спотворених історичних даних про діяльність того чи іншого формування. Зокрема науковцем підкреслений той факт, що після звільнення області було представлено чимало звітів, часто досить широких, про підпільно-партизанську діяльність. Однак після перевірки даної «діяльності» радянськими спецслужбами та партійними органами, виявилось, що таких загонів просто не існувало. Істориком наведений перелік даних груп та загонів, які складались переважно з «мертвих душ». У процесі дослідження М. Шитюк приходить до висновків, що не дивлячись на те, що підпільний обком і райкоми партії в період окупації «не працювали», не було створено єдиного організуючого центру, частина комуністів проявила малодушність, поставивши особисті інтереси вище суспільних, на території Миколаївщини з ініціативи низів розгорнулась підпільна і партизанська боротьба. Окрему увагу М. Шитюк приділив історії діяльності підпільної молодіжної організації «Партизанська іскра» [49]. Використовуючи матеріали нововідкритих фондів архіву СБУ в Миколаївській області, науковець більш об'єктивно, ніж попередники, окреслив картину діяльності іскрівців, детально відтворив шлях їхньої боротьби, визначив причини розкриття та знищення більшості підпільників.

У монографії М. Турби [50] вперше проаналізовано соціально-політичний аспект руху Опору в Криму, визначені особливості підпільно-партизанської боротьби на території півострова. У 1998 р. автор захистив з цієї теми дисертацію [51]. Цінності дослідженню додає джерельна база, яка складається з оригінальних фактичних даних, що вперше введені у науковий обіг, в тому числі розсекречених архівних матеріалів. Робота базується на нових концептуальних підходах до взаємодії двох тоталітарних режимів в екстремальних умовах їх протиборства, ролі народних мас у боротьбі, визначення характеру і суті партизанського руху на території Криму [51, с. 5]. Значна увага приділена науковцем проблемам військової боротьби, участі у ній представників різних соціальних та етнонаціональних груп, ролі нелегальних органів державної влади та громадських організацій на окупованій території, підкреслена особлива жорстокість та непоступливість партизанської війни у Криму.

Розглядаючи організацію руху Опору на території Криму у початковий період війни, історик вказує на численні помилки, називає її

безграмотною та «просто божевільною» [50, с. 126]. Свою позицію дослідник аргументує тим, що неврахування специфіки, тактичних особливостей та географічних умов, рішення розгорнути сітку підпільних організацій для загального керівництва всіма діями проти окупантів в густо населеному та замкненому півострові, призвело до масової загибелі добре відомих партійних керівників, що не мали досвіду конспіративної роботи. Вченим зосереджується увага на тому, що неефективність керівництва командно-адміністративної системи партизанським рухом у Криму була настільки очевидною, що вона не змогла навіть оптимально розпорядитися наявними силами і засобами. Втім, не дивлячись на це, автор наголошує, що внаслідок проведених заходів на 10 листопада 1941 р. в Криму діяло 28 партизанських загонів, особовий склад яких нараховував 3734 чоловіки, а за останні три місяці 1943 р. «до партизанів» вступило 5600 чол., виникло сім нових партизанських бригад. В цілому, М. Турба високо оцінив роль партизанського руху на території Криму, вказав на перетворення його у «важливий стратегічний фактор війни» [51, с. 5], що відіграв велику роль у забезпеченні перемоги, наголосив на його прогресивності та справедливості.

Автори збірника «Крым в Великой Отечественной войне 1941–1945» [52], присвяченого 50-річчю визволення півострова, розглянули основи питання історії підпільно-партизанського руху в Криму, високо оцінивши діяльність в русі Опору грецького населення півострова та іспанських антифашистів, наголосили на великій кількості упущень, помилок та прорахунків під час формування партійного підпілля, наприклад, невдалий вибір місця розташування підпільного партійного центру в Керчі, на великій відстані від більшості районів півострова, залишення в підпіллі лише 50 комуністів з 183 запланованих та ін. В. Брошеван в документальному нарисі, присвяченому історії Сімферополя часів війни [53], високо оцінив роль підпільних груп та партизанських загонів під час оборони та визволення міста, в добу окупації. О. Захарченко [54] здійснив спробу дослідити роль підпільних груп в організації саботажу аграрних заходів окупантів на території Миколаївщини. Дослідник прийшов до висновків, що саме саботаж сільськогосподарських робіт, зрив поставок продовольства, диверсії по знищенню складів та зерносховищ стали найпоширенішими формами боротьби підпільників у сільській місцевості.

Також необхідно відзначити статті Я. Конотопенка та І. Трофімова [55], В. Чуніхіна [56], М. Шарафанова [57], відповідний розділ монографії В. Шкварця та М. Мельника «Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії» [58]. Однією з узагальнюючих праць першого десятиліття існування незалежної української держави стала монографія І. Муковського та О. Лисенка «Звитяга та жертвність» [59], що побачила світ у 1997 р. Автори вперше у вітчизняній історіографії зробили спробу провести комплексний аналіз ролі минулої війни в долі

кожного українця. Саме в цій праці чи не вперше використаний суто антропоцентристський підхід для оцінки всіх подій минулої війни та започатковано комплексне та об'єктивне вивчення участі українців у війні – у тому числі в різних течіях руху Опору.

Узагальнюючою та, так би мовити, «завершальною» працею 90-х рр., а разом і XX століття став заключний том «Книги Пам'яті України» – «Безсмертя» [60]. Саме у цій фундаментальній колективній монографії відобразився сучасний на той період стан вітчизняної історіографії минулої війни, всіх її складових. Рух Опору у південних областях країни розглянуто науковцями з нових концептуальних засад, підкреслені особливо важкі умови діяльності партизанів і підпільників в степових районах Півдня та в обмеженому просторі Кримського півострова, наведені причини поразок та невиправданих втрат під час організації підпільно-партизанського руху, особливості та характерні риси руху Опору у Південній Україні, результати боротьби, по новому оцінена діяльність Південної похідної групи ОУН. У той же час дана монографія віддзеркалила усі протиріччя, наявні у трактуванні неоднозначних питань у тому числі в тематиці руху Опору.

Таким чином, можна зробити висновки, що проголошення незалежності України та якісні зміни у вітчизняній історичній науці сприяли перегляду всіх ключових питань руху Опору, у тому числі в Південній Україні. Втім не слід трактувати дані події як «революційний злам», а скоріше як перехідний етап для історіографії руху Опору на Півдні, в науковому доробку якої відбилися основні протиріччя суспільно-політичного процесу та різні погляди на спільне минуле. Відбулась остаточна відмова від радянської методології та розуміння історії минулої війни, заснованих на марксистсько-ленінському вченні, втім і створення нової відбувалось доволі повільно. Багато науковців почало «блукати» у пошуках нової «єдино правильної» концепції, а дехто навпаки дуже швидко переорієнтувався та здійснив кон'юктурний «поворот на 180 градусів», почавши «безжальне викриття» усього того, що було створено радянською історіографією та навпаки абсолютизацію нових героїв. Проте не дивлячись на ці вади «перехідного віку», більшість істориків розпочали із суто наукових позицій створювати об'єктивну, незаангажовану та, що найголовніше, аполітичну історію руху Опору. Почали досліджуватись «білі плями», прорахунки та вади радянського руху Опору, нарешті наукова громадськість дістала змогу об'єктивно оцінити роль національного підпілля в русі Опору у Південному регіоні. Праці Т. Гунчака, А. Кентія, М. Ковалю, В. Косика, В. Кучера, О. Лисенка, І. Муковського, М. Турби, А. Чайковського, М. Шитюка та інших заклали підвалини зовсім нової історіографії, окреслили коло актуальних та малодосліджених питань з історії руху Опору на Півдні України, відповідь на які мали б дати науковці XXI століття.

Список використаної літератури

1. **Україна** в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси: в 2-х кн. / [А. Айсфельд, І. Ветров, Т. Вінцовський та ін. ; НАН України. Інститут історії України]. – К. : Наукова думка, НАН України, 2010. – Кн. 1. – 735 с.
2. **Калакура Я. С.** Українська історіографія: Курс лекцій / Ярослав Степанович Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
3. **Коваль М. В.** Друга світова війна і Україна (1939–1945 рр.): історіософські нотатки / Михайло Васильович Коваль. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 75 с.
4. **Коваль М. В.** Україна: 1939 – 1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / Михайло Васильович Коваль. – К. : Вища школа, 1995. – 192 с.
5. **Коваль М. В.** Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль; [за заг. ред. В. А. Смолія; НАН України, Ін-т історії України]. – К. : Альтернативи, 1999. – 335 с. – (Україна крізь віки: у 15-ти т.; т. 12).
6. **Коваль М. В.** Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення / Михайло Васильович Коваль. – К. : Інститут Історії України НАН України, 1994. – 58 с.
7. **Білинський А.** Світло і тіні ОУН-УПА / А. Білинський // Голос України. – 1992. – 1, 3 липня.
8. **Косик В.** Надо ли реабилитировать ОУН-УПА? / В. Косик // Голос Украины. – 1993. – 14, 22 мая.
9. **Бар М.** Війна втрачених надій: український самостійницький рух у 1939–1945 рр. / М. Бар, А. Зеленський // Укр. іст. журн. – 1992. – № 6. – С. 116–122.
10. **Кучер В. І.** ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну / Володимир Іванович Кучер. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 105 с.
11. **Кучер В. І.** Трансформація поглядів провідників ОУН-УПА в роки Другої світової війни / В. І. Кучер // Україна в роки Другої світової війни: уроки історії та сучасність: матеріали міжнар. наук. конф. – К. : Інститут історії НАН України, 1995. – С. 188–193.
12. **Кучер В. І.** Проблема державного устрою в програмах ОУН / В. І. Кучер // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, 10–11 листопада 1994 р. / Гол. ред. М. І. Панчук. – К. : Інститут національних відносин і політології НАН України, 1995. – С. 75–79.
13. **Брицький П. П.** Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.) / П. П. Брицький ; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Бліц-Інформ, 1995. – 114 с.
14. **Білас І. Г.** Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: в 2 кн. – Кн. 1 / Іван Григорович Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.
15. **Кентій А. В.** Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. / Анатолій Вікторович Кентій. – К. : ДЦЗД НАФ, 1999. – 201 с.
16. **Його ж.** Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. / Анатолій Вікторович Кентій. – К., 1999. – 287 с.
17. **Кентій А. В.** Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / Анатолій Вікторович Кентій. – К. : ДЦЗД НАФ, 1999. – 220 с.
18. **Матеріали** наукової конференції «Організація Українських

Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність» / [упоряд. О. Дичковський, Г. Дичковська, Л. Наконечний]. – Стрий: УВІС, 1993. – 124 с. 19. **Українська** Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940 – 1950 рр.: матеріали Всеукраїнської наук. конф., 25 – 26 серпня 1992 р. – К. : Генеза, 1993. – 240 с. 20. **Україна** в Другій світовій війні: Уроки історії та сучасність: матеріали між нар. наук. конф. (27 – 28 жовтня 1994 р.) – К. : Генеза, 1995. – 282 с. 21. **Кіпіані В.** Українські націоналісти на Миколаївщині у 1943–1944 роках / Вахтанг Кіпіані // Матеріали 1-ої всеукраїнської студентської наукової конференції «Аркасівські читання». – Миколаїв: Вид-во МПІ, 1994. – С. 45–48. 22. **Біличенко С. П.** До питання про ОУН на Миколаївщині в 1942 – 1944 роках / С. П. Біличенко // Історія Миколаївщини 1937 – 1997: доповіді і повідомлення наук. конф., присвяченої 60-річчю з дня утворення Миколаївської області. – Миколаїв: Вид-во І. Гудим, 1998. – С. 19–25. 23. **Біличенко С. П.** ОУН на Миколаївщині 1942 – 1944 роки / С. П. Біличенко // Матеріали Другої Миколаївської обласної краєзнавчої конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Іліон, 1997. – Т. 2. – С. 81–84. 24. **Друмов В.** Українське визвольне підпілля у 1941–1944 рр. на Миколаївщині: мовою документів / В. Друмов, Ю. Зайцев // Тези Першої обласної конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Іліон, 1995. – С. 106–109. 25. **Друмов В. І.** Українське підпілля у 1941–1944 рр. на Миколаївщині / В. Друмов // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – Вип. 7. – К. : Рідний край, 1999. – С. 141–145. 26. **Друмов В. І.** Діяльність похідних груп ОУН та українського визвольного підпілля на Півдні України у 1941–1944 році / В. І. Друмов // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: 36. наукових праць. – Миколаїв, Одеса: Іліон, 1999. – Ч. 2. – С. 187–195. 27. **Бобрович К. В.** ОУН на Півдні України 1941 – 1944 рр. / К. В. Бобрович, С. В. Берко. – Херсон, 1997. – 42 с. 28. **Мороко В.** ОУН на Запоріжжі в роки радянсько-німецької війни / В. Мороко // Наукові праці історичного факультету. – Дніпропетровськ: МП «Промінь», 1997. – Вип. 2 : 25-річчю історичного факультету присвячується. 1971–1996. – С. 152–164. 29. **Патриляк І. К.** Військові плани ОУН(б) у таємній Інструкції Революційного проводу (травень 1941 р.) / І. К. Патриляк // Укр. іст. журн. – 2000. – № 2. – С. 127–137. 30. **Рік 1941-й:** партизани України // Укр. іст. журн. – 1996. – № 3. – С. 53–61. 31. **Коваль М. В.** ОУН-УПА: між «третім рейхом» і сталінським тоталітаризмом / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1994. – №2–3. – С. 94–129. 32. **Сергійчук В. І.** ОУН-УПА в роки війни: Нові документи і матеріали / Володимир Іванович Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – 494 с. 33. **Сергійчук В. І.** Радянські партизани проти ОУН-УПА / Володимир Іванович Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 200 с. 34. **Україна** в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / [упоряд. Володимир Косик]. – Львів: Інститут

українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997– . – Т. 1. – 1997. – 384 с.; Т. 2. – 1998. – 383 с.; Т. 3. – 1999. – 382 с.; Т. 4. – 2000. – 367 с. 35. **Косик В.** Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 659 с. 36. **Косик В.** Україна під час Другої світової війни: 1938–1945 / Володимир Косик. – К.; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1998. – 710 с. 37. **Гунчак Т.** Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії / Тарас Гунчак; голов. ред. С. В. Головка, упоряд. Н. Слончак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с. 38. **Верига В.** Втрати ОУН в часи Другої світової війни / Василь Верига. – Торонто: Новий шлях, 1991. – 206 с. 39. **Поліщук В. В.** Гірка правда: злочинність ОУН–УПА (Сповідь українця) / В. В. Поліщук. – Донецьк: Донеччина, 1996. – 496 с. 40. **Ткачук В.** Перед судом історії: співробітництво германських фашистів і українських націоналістів в роки Другої світової війни і боротьба проти них радянських органів державної безпеки / В. Ткачук. – К.: Б.и., 2000. – 264 с. 41. **Федуняк А.** С окупантами в обнімку / А. Федуняк // Робоча трибуна. – 1996. – 23 марта. – С. 3. 42. **Абліцов В.** Антифашистський рух Опору: відоме і невідоме / В. Абліцов, В. Жежера, В. Краснодемський // Голос України. – 1999. – 6 листопада. – С. 2. 43. **Чайковський А. С.** Відлуння далеких сурм: Словом історика і публіциста / Анатолій Степанович Чайковський. – К., 1995. – 172 с. 44. **Чайковський А. С.** Невідома війна. (Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр.: мовою документів, очима історика) / Анатолій Степанович Чайковський. – К.: Україна, 1994. – 255 с. 45. **Метелиця Д. О.** Підпільний і партизанський рух на нескореній землі України / Д. О. Метелиця. – Харків: Трибуна-прес, 1996. – 167 с. 46. **Клоков В. И.** О стратегии и тактике советских партизан в борьбе против фашистских оккупантов на Украине (1941–1944) / Всеволод Иванович Клоков. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – 75 с. 47. **Елисаветский С. Я.** Полвека забвения: евреи в движении Сопротивления и партизанской борьбе в Украине (1941–1944) / С. Я. Елисаветский. – К.: Генеза, 1998. – 399 с. 48. **Шитюк М. М.** Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини в 1941–1944 роках / Микола Миколайович Шитюк. – Миколаїв: Іліон, 1996. – 70 с. 49. **Шитюк М. М.** Діяльність підпільної організації «Партизанська іскра» в світлі нових історичних документів (1942–1943 рр.) / М. М. Шитюк // Укр. іст. журн. – 1998. – № 3. – С. 101–106. 50. **Турба Н. Н.** Опыт и особенности партизанских действий в Крыму 1941–1944 гг.: социально-политический аспект / Николай Николаевич Турба. – Одесса: ОКФА, 1998. – 140 с. 51. **Турба М. М.** Досвід та особливості партизанських дій у Криму 1941–1944 рр.: соціально-політичний аспект : дис. ... кандидата політ. наук : 23.00.02 / Микола Миколайович Турба. – Одеса, 1998. – 154 с. 52. **Крым в Великой Отечественной войне 1941 – 1945** / [сост. В. К. Гарагуля, И. П. Кондранов, Л. П. Кравцова]. – Симферополь: Таврия, 1994. – 208 с. 53. **Брошеван В. М.** Симферополь 1941–1944 гг.: историко-

документальний очерк о городе Симферополе в годы Великой Отечественной войны / Владимир Михайлович Брошеван. – Симферополь: Таврида, 1994. – 127 с. 54. **Захарченко О. О.** Роль підпільників Миколаївщини в організації саботажу аграрних заходів німецько-румунських окупантів / О. О. Захарченко // Тези доповідей та повідомлень Першої Миколаївської обласної краєзнавчої конференції, присвяченої 50-річчю Великої Перемоги. – Миколаїв: Вид-во МПІ, 1995. – С. 41–45. 55. **Конотопенко Я. І.** Партизанський рух на Миколаївщині в роки Великої Вітчизняної війни / Я. І. Конотопенко, І. В. Трофімов // Збірник матеріалів доповідей та повідомлень Миколаївської обл. наук.-практ. конф., присвяченої 50-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Миколаїв: Вид-во МПІ, 1995. – С. 31–32. 56. **Чунихин В.** Подполье адресов не оставляет / В. Чунихин // Южная правда. – 2000. – 28 марта. – С. 3. 57. **Шарафанов Н.** Звезда Виктора Лягина / Н. Шарафанов // Южная правда. – 2000. – 22 июня. – С. 3. 58. **Шкварець В. П.** Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. – Миколаїв: Іліон, 1994. – 386 с. 59. **Муковський І. Т.** Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 1996. – 568 с. 60. **Безсмертя.** Книга пам'яті України. 1941–1945 / [голов. ред. кол.: Герасимов І. О., Муковський І. Т., Панченко П. П., Вишневський Р. Г.]. – К.: Книга пам'яті України, 2000. – 944 с.

Нефьодов Д. В. Рух Опору на Півдні України у вітчизняній історіографії 90-х рр. ХХ ст.

В даній статті подані основні тенденції сучасної (90-і рр. ХХ ст.) історіографії руху Опору у Південній Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.), визначені особливості та напрями досліджень. Автор прийшов до висновку, що проголошення незалежності України та якісні зміни у вітчизняній історичній науці сприяли перегляду всіх ключових питань руху Опору, у тому числі в Південній Україні. Історики розпочали із суто наукових позицій створювати об'єктивну, незаангажовану та, що найголовніше, аполітичну історію руху Опору.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, рух Опору, Похідні групи ОУН, Південна Україна, сучасна історіографія.

Нефёдов Д. В. Движение Сопротивления на Юге Украины в отечественной историографии 90-х гг. ХХ в.

В данной статье представлены основные тенденции современной (90-е гг. ХХ в.) историографии движения Сопротивления в Южной Украине в годы Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.), определены особенности и направления исследований. Автор пришёл к выводу, что провозглашение независимости Украины и качественные изменения в отечественной исторической науке способствовали

пересмотру всех ключевых вопросов движения Сопротивления, в том числе в Южной Украине. Историки начали непосредственно с научных позиций создавать объективную, незаангажированную и, что самое главное, аполитическую историю движения Сопротивления.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, движение Сопротивления, Походные группы ОУН, Южная Украина, современная историография.

Nefyodov D. V. The Resistance Movement in the South of Ukraine in the domestic historiography of 1990th

In this article are given the basic tendencies of modern (90th of XX cr) historiography of the motion of Resistance Movement in the South of Ukraine during the years of the Great Patriotic war (1941 – 1944), features and trends of researches are presented. An author come to the conclusion, that proclamation of independence of Ukraine and qualitative changes in domestic historical science promoted the revision of all the key questions of Resistance Movement, including the South Ukraine. Historians began to use scientific positions to create unbiased, impartial and first of all apolitical Resistance Movement.

Keywords: Great Patriotic war, Resistance , Marching groups of UNO, South Ukraine, modern historiography.

Стаття надійшла до редакції 17.07.2012 р.

Прийнято до друку 29.11.2012 р.

Рецензент – д. іст. н., проф. Шитюк М. М..